

NADÁNÍ: PSYCHOSOCIÁLNÍ PŘÍSTUP¹

Abraham J. Tannenbaum

Tannenbaum, A. J.: Giftedness: a psychosocial approach. In: R. J. Sternberg, J. E. Davidson (Eds.): Conceptions of Giftedness. New York: Cambridge University Press, p. 21–51.

Zde přeloženo prvních šest stran této studie.

Energetickým centrem nadání je lidský mozek, který řídí jak velikost, tak rozmanitost potenciálu každého jednotlivce. Dokáže vynést Einsteina do výšek abstrakce a umožnit da Vincimu rozlety v oblasti kreativity, které jsou tak daleko za hranicemi běžných výkonů, že se zdají skoro zázračné. Může také generovat téměř nekonečné stopy geniality sahající od ezoteriky fyziky plazmatu přes vizuální nádheru Tádž Mahalu až po magické kadence miltonovského sonetu, vznešené tóny Beethovenovy symfonie Eroica, chuťové požitky gurmánské kuchyně, rafinovanou krásu orientálních uzlových vzorů a dál a dál do všech možných oblastí lidské činnosti.

Ale zatímco psyché určuje *existenci* vysokého potenciálu, společnost rozhoduje o *směru* jeho naplnění tím, že odměňuje některé typy výkonů a současně jiné ignoruje, či jim dokonce brání. Unikátní výkony mozku musí zapadnout do aktuálního ducha doby, aby byly uznány a oceněny. Je například prakticky nemyslitelné, aby nadaný dramatik ve 20. století napsal moralitu ve středověkém stylu nebo aby hudební skladatel složil nějakou další *Malou noční hudbu* pro pobavení návštěvníků aristokratických salonů, protože středověký pohled na svět, jehož centrem je církev, už nepřevládá a královský dvůr Evropy 18. století je v dnešním západním životě anachronismem.

Konkrétní talent jednotlivce a připravenost společnosti jej ocenit musí být v dokonalém souladu. Jinak zůstane genialita mrtvě narozeným dítětem, případně ji publikum neocení a bude ji považovat za *passé*, bude-li se vracet do minulosti, nebo za příliš avantgardní,

---

¹ Hlubší rozvedení myšlenek uvedených v tomto textu lze najít v autorově knize *Nadané děti: Psychologické a vzdělávací perspektivy* [*Gifted Children: Psychological and Educational Perspectives*, Macmillan, 1983].

pokud k ní doba ještě nedozrála. Vždy bude prostor pro spekulace, zda by Einstein dokázal přispět k teoretické fyzice nebo zda by byl vědecký svět na takový příspěvek připraven, kdyby se Einstein narodil o pouhé půlstoletí dříve. Je možné, že by nebyl schopen vytvořit vůbec žádné pozoruhodné teorie, kdyby se narodil v roce 1950 a teorii relativity by zformulovali už jiní před ním. Je to pouhá domněnka, ale je evidentní, že nadání jedinci, kterým se podaří významné průlomy ve světě idejí, nejednají pouze jako svobodní duchové nezávislí na atmosféře doby, v níž žijí.

Hierarchická povaha talentu

Byly učiněny pokusy definovat nadání ze sociokulturní perspektivy, která se výrazně opírá o vkus veřejnosti. V západní civilizaci tak největší obliby dosahují talenty, které lze kategorizovat jako morální, společenský, ekonomický a pedagogický (Holme, Lauwerys, & Russell, 1961; Phenix, 1964). Společnost řadí tyto oblasti do hierarchie podle prestiže, přičemž rozestupy mezi nimi nemusí být nutně stejné. Kdyby například společenská sféra byla hodnocena nejvýše, následovaná ekonomickou, pedagogickou a morální, a to v tomto pořadí, je možné, že pedagogická sféra by ve srovnání s morální byla hodnocena výše než společenská ve srovnání s ekonomickou nebo ekonomická ve srovnání s pedagogickou. Aby byl obrázek ještě komplikovanější, vzdálenosti mezi oblastmi se neustále mění. Pozice jednotlivých sfér v hierarchii totiž může být v různých historických obdobích různá. Navíc existují uvnitř každé sféry podkategorie specializovaných činností, které mají svou vlastní hierarchii prestiže a jsou neustále v pohybu stejně, jako se dynamicky mění vztahy mezi velkými sférami. Nakonec je důležité poznamenat, že specifická oblast činnosti uvnitř jedné sféry může být veřejností hodnocena výše než oblast na odpovídající úrovni ve vyšší sféře. Je tedy možné, že nejuznávanější moralisté budou zahrnováni větším obdivem než jejich protějšky v ekonomické sféře, třebaže ekonomika je v celkovém žebříčku prestiže hodnocena výše než morálka.

Kategorická povaha talentu

Neexistuje způsob, jak zjistit, co stojí za zřejmou vrtkavostí společnosti v upřednostňování jedné sféry činnosti před jinou. Proč je balet zařazován mezi nejoslavovanější formy umění, zatímco gymnastika, akrobacie a krasobruslení se nikdy nedostanou nad úroveň lidové zábavy? Čím se odlišuje intelektuální kreativita od té každodenní? Rozhodně ne počtem neuronových spojení nebo velikostí publika, kterému je určena. Hrát šachy na mistrovské úrovni jistě není intelektuálně méně náročné než pracovat se složitými chemickými vzorci; přesto jsou chemici zabývající se výzkumem často oceňováni jako nadaní daleko širším okruhem veřejnosti než mezinárodní velmistři, a to i navzdory skutečnosti, že šachové turnaje přitahují více uznalých diváků než chemické laboratoře.

Stavět výjimečnost v oboru na roveň schopnosti vytvářet krásu nebo zlepšovat život lidí je rovněž problematické, protože to může vést k logicky absurdnímu závěru, že čistou matematiku dlužno vyloučit, protože nedokáže vyhovět ani jednomu z těchto požadavků. Člověk, který je dostatečně vnímavý na to, aby rozpoznal umělecké kvality matematických abstrakcí, nebo dostatečně optimistický, aby uvěřil, že co je dnes v matematice teoretické a nejasné, by mohlo jednoho dne vést k praktickým výsledkům, představuje vzácnou výjimku. Nicméně opomenutí proslulých matematiků přiblížit estetický nebo praktický význam svého konání více lidem než malé hrstce nadaných kolegů nikterak nebrání tomu, aby byli širokými masami uctíváni pro svůj intelekt.

Je těžké přesně poznat, proč některé mimořádné výkony jsou považovány za projev nadání a jiné ne. Mnohé závisí na názorech běžné populace, které jsou příliš subjektivní a nestálé na to, aby je bylo možné uchopit pomocí zákonů logiky. Ale i když při stanovování, co patří do galaxie nadprůměrného talentu, často spoléháme spíš na „vnitřní hlas“ než na jasné racionální důvody, dojde ve většině případů k pozoruhodnému konsenzu, a v některých případech naopak k nevysvětlitelné neshodě. Faktem je, že dramatické divadlo je všeobecně považováno za velké umění, zatímco sport je mnohem kontroverznější, ač oboje záměrně vzbuzuje u svého publika soucit a strach. Při hodnocení atletiky jsou argumenty pro a proti jen velmi málo přesvědčivé, protože jsou založeny více na emocích než na rozumu. Totéž však lze říct o některých typech lidských výkonů, které přinášejí *jednomyslné* pro či proti.

Asi nikdy plně nepochopíme důvody, proč jsou jako důkaz výjimečnosti hodnoceny jenom některé talenty, ale toto nepochopení nutně neznamená, že takové soudy jsou pouhým vrtochem. Řídí-li se preference nějakou logikou, lze ji spatřovat do určité míry ve způsobu, kterým lidé klasifikují jednotlivé talenty jako a) vzácné, b) obohacující, c) vymezené nebo d) neobvyklé typy nadání².

Vzácné talenty

Ze všech čtyř typů talentu je ten, o kterém se zde mluví jako o vzácném talentu, vždy nedostatkový. Svět stále potřebuje lidi, kteří jsou dost vynalézaví na to, aby udělali život snadnější, bezpečnější, zdravější a lépe pochopitelný. Průlom vedoucí k vítězství nad dětskou obrnou se podařil jedinému člověku – Jonasi Salkovi; pro obrovské skoky vpřed, jež v medicíně stále zbývá vykonat, však nebude podobných talentů nikdy dost. Totéž lze říct o Abrahamu Lincolnovi v politickém vůdcovství, o Martinu Lutheru Kingovi jr. v rasových vztazích a o Sigmundovi Freudovi v oblasti psychického zdraví. Společnost bude takové talenty, když se vyskytnou, vždy uctívat a současně bude dychtivě toužit po dalších a dalších, protože jejich nedostatek nemůže být nikdy uspokojen, především proto, že pohnutky veřejnosti směřují vždy napřed k sebezáchově a až poté k vlastnímu prospěchu. Dává tedy smysl považovat tyto mimořádné schopnosti za symboly výjimečnosti.

Obohacující talenty

Ti, kdož disponují obohacujícím talentem, mají vzácně se vyskytující schopnost pozvednout vnímavost a citlivost lidí do nových výšin vytvářením vysokého umění, literatury, hudby a filozofie. Jen málo jedinců dokáže vyniknout v této kategorii a pouze někteří dosáhnou postavení celebrity, což znamená, že se stanou těmi nejznámějšími v očích široké veřejnosti. Ale i bez ohledu na jejich slávu a bohatství se na Picassa nebo Beethovena pohlíží jako na „božský luxus,“ jež je schopen zkrášlit svět, aniž by přitom zaručil pokračování jeho existence. Samozřejmě, že Michelangelo a Bach jsou vždy chápáni jako kulturní přínos; potřeba takových talentů však vyjadřuje spíše *touhu* najít

---

² Tannenbaumovu klasifikaci talentů uvádíme v překladu L. Hříbkové (Nadání a nadání, Praha, Grada, 2009). Původní anglická označení zněla: a) *scarcity*, b) *surplus*, c) *quota*, d) *anomalous type of giftedness*.

způsoby, kterými lze zlepšit kvalitu života, než *požadavek* nalézt prostředky, kterými lze uchovat život jako takový. Lidé spíše potlačí své touhy než své požadavky, jak o tom svědčí ohromné poklady umění, literatury a hudby, které široká veřejnost nedoceňuje. Spousta lidí údajně uznává velikost Dantova *Pekla*, ale sotva kdo ho za celý svůj život vůbec kdy přečte. Pro tyto nečtenáře může takové mistrovské dílo být obohacením – „něčím navíc“ (*surplus*) v tom smyslu, že zřídka najde místo v jejich čtenářském repertoáru. Nikdy však nemůže být označeno jako „nadbytečné“ (*superfluous*), neboť někteří lidé, byť by jich byla jen hrstka, ho čtou a zbožňují.

Termíny vzácné talenty a obohacující talenty nejsou myšleny jako hodnotící soudy, jako kdyby jeden byl nadřazený druhému. Liší se pouze v druhu (spíše než množství) obdivu, který vzbuzují u veřejnosti. Se vzácnými talenty se zachází, jako by to byly životně důležité komodity nebo přírodní zdroje, kterých bude, pokud nenastane nějaká utopie, vždy nedostatek. Jejich hlavním zájmem je pochopit neznámé, nebo dokonce nepoznatelné a moderní západní společnost se zavázala investovat do takových iniciativ vše, co může. Na existenci vzácných talentů závisí fyzické přežití jednotlivců, zatímco kulturní přežití civilizace závisí na obohacujících talentech. Alexander Fleming zachránil bezpočet životů ve své a ve všech následujících generacích svým objevem penicilinu. Epičtí básníci, dramatici a filozofové ve starém Řecku formovali svými díly podstatu klasické civilizace; když jejich hlasy a hlasy jim podobných umlkly, osobitý charakter řecké civilizace zanikl, aniž by to ohrozilo fyzické přežití Řeků.

Není pochyb o tom, že mnoho škol a jejich podpůrných komunit bude horlivěji pečovat o vzácné talenty pro udržení fyzického života než o obohacující talenty v zájmu přežití lidského ducha.

Vymezené talenty

V této kategorii jsou zahrnuty vysoce rozvinuté specializované dovednosti nutné k tomu, aby poskytovaly zboží a služby, po nichž je omezená poptávka. Zadání je velmi jasné; neočekávají se žádné kreativní průlomové a není přesně známo, jak dlouho budou příslušné pracovní příležitosti trvat. Pracovní místa pro relativně malý počet lidí, kteří vyhovují, závisí na nabídce a poptávce, která může být nepravidelná a geograficky vázána. Tak člověk způsobilý být místním politickým lídrem má šanci být zvolen pouze první úterý v listopadu, pokud je pro něj ve veřejném úřadu právě v ten den vhodné

volné místo. Jako příklady vysoce kvalifikovaných lidí, jejichž práce je cenná, ale hledá se jich pouze omezený počet, mohou sloužit lékaři, učitelé, inženýři, právníci, komerční umělci a manažeři. Někdy je takových talentů nedostatek, jako například lékařů v chudobou postižených komunitách, jindy přebytek, jako třeba lidí s titulem PhD., kteří pracují v nekvalifikovaných povoláních, protože nemohou najít místa na fakultách, která jsou už obsazena méně schopnými osobami přijatými před nimi a chráněnými definitivou.

Podobně jako vzácné a obohacující talenty se i vymezené talenty objevují jako reakce na obecnou poptávku, ale pouze do momentu, kdy veřejnost ucítí, že její potřeby těchto činností už byly naplněny. Například velké symfonické orchestry udržují při životě vděční posluchači, kteří prahnou po prvotřídních výkonech prvotřídních hudebníků a oceňují je. Někdy je potřeba zaplnit volná místa v některých sekcích orchestru a hledají se na ně kvalitní uchazeči. Ale počet takových míst je nutně omezen počtem orchestrů, které je veřejnost ochotna podporovat. Existuje tedy systém kvót, vzhledem k němuž je poměřován nedostatek nebo přebytek.

K společenským potřebám vymezených talentů jsou pravděpodobně nejvnímavější školy. U těchto typů pokročilých dovedností lze snadno rozumět otázce nedostatku a přebytku, a tak si školy mohou všimnout oborů, které nabízí hodně volných míst a dobré platové podmínky pro šikovné a vyškolené jedince s patřičnou kvalifikací. Mnoho škol věnuje při diferencované výuce nadaných žáků veškeré úsilí vytvoření pokročilých vzdělávacích programů zaměřených na to, aby jejich absolventi naplnili kvóty v různých profesích.

Neobvyklé talenty

Konečně jsou tu nezvyklé talenty, které svědčí o tom, kam až mohou dospět schopnosti lidské mysli a těla, a přesto nejsou pokládány za výjimečné. Zahrnují mnoho úžasných počinů, z nichž některé mají praktickou hodnotu, jiné jsou oceňovány pro pobavení, které poskytují, jak to můžeme vidět například v Guinnessově knize světových rekordů. Rychlé čtení, mistrovství v nesčetných běžných činnostech, gurmánské vaření, akrobacie na hrazdě, řešení složitých matematických výpočtů rychleji než počítač, a dokonce i množství svedených žen, kterým se vychloubal Don Juan, jsou příklady takových talentů. Toto je jediná kategorie, která obsahuje dovednosti společností odmítané,

například úskočné chování a demagogii, které možná vyžadují stejnou úroveň vynalézavosti jako umění vést lidi, jsou však lidstvu spíše ke škodě než ku prospěchu. Do této kategorie spadají také „vymizelé“ dovednosti, jako například řečnické umění a různé typy rukodělných řemesel, jež v jiných dobách patřily mezi vzácné, obohacující nebo vymezené talenty, avšak nyní mohou být považovány za neobvyklé, protože se staly anachronismem.

Školy často kladou důraz na rozvoj některých neobvyklých talentů, zvláště těch, které přitahují davy a posilují morálku, jako jsou sporty, pěvecké soubory a pochodové kapely. Popularitu takových aktivit mezi studenty a absolventy registrují vysokoškolské fakulty, které reagují organizováním komplikovaného vyhledávání talentů a značným úsilím zaměřeným na jejich zdokonalování.

Vidíme tedy, že vzácné, obohacující, vymezené i neobvyklé typy nadání jsou lidmi zapojenými do vzdělávání nadaných dětí vnímány a někdy i hodnoceny rozdílně. Na úrovni teorie mohou akceptovat, že všechny čtyři kategorie vymezují charakteristiky nadání, ale když v praxi stanovují, co si zaslouží přednostní pozornost, nechají se ovlivnit vlastními preferencemi.

Přeložili Ondřej Straka a Vladimír Dočkal